

УДК 321.01

Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук,
завідуючий відділом теоретичних
і прикладних проблем політології

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

У травні 2010 року Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України та Український центр політичного менеджменту проведуть круглий стіл на тему „Політичний режим і народовладдя в Україні: проблема взаємовідносин”. Передбачається розглянути широкий комплекс актуальних теоретичних і практичних питань. Деякі з них висвітлюються у статті, що публікується нижче.

Ключові слова: політичний режим, тоталітаризм, авторитаризм, демократія.

In may 2010 the I. F. Kuras Institute of political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ukrainian centre of political management will hold round table on the topic „Political regime and the rule of people in Ukraine: the problem of interrelations”. It is expected to review wide complex of actual theoretical and practical questions. Some of them are examined in the article.

Keywords: political regime, totalitarianism, authoritarianism, democracy.

В політичній науці для визначення соціального характеру і порядку взаємовідносин управителів і тих, ким управляють, методів ефективності володарювання використовується категорія політичного режиму. Це поняття стало об'єктом тривалих дискусій науковців. Отож звернемося

до деяких визначень цієї категорії: політичний режим — це сукупність засобів і методів, за допомогою яких правлячий клас (або група класів) здійснює економічне й політичне владарювання, владу в суспільстві. І ще: політичний режим — це середовище й умови політичного життя суспільства, інакше кажучи, відповідний політичний клімат, що існує в суспільстві на певному етапі історичного розвитку [1, с. 8]. Основними політичними режимами прийнято вважати тоталітарний, посттоталітарний демократичний, авторитарний і султаністський (крайня форма патримоніального спадково-родового володарювання) [2, с. 134].

Тоталітарний режим — це політична система, що утверджує необмежену етатизацію (одержавлення) суспільного життя [3, с. 663]. Це поняття ввели в обіг у 1920-х роках Дж. Амендолоні і П. Табеті, характеризуючи режим Б. Муссоліні [2, с. 136].

Перші дослідження проблем тоталітаризму виконали Ф. Хайєк („Шлях до рабства”) і Х. Арендт („Джерела тоталітаризму”), а також К. Фрідріх і З. Бжезинський („Тоталітарна диктатура і демократія”). До цих джерел слід долучити й книгу К. Поппера „Відкрите суспільство і його вороги”, у якій піддається безкомпромісній критиці як тоталітаризм загалом, так і (особливо) його духовні засади.

Існують два узагальнені визначення тоталітаризму як суспільного устрою. Згідно з першим, тоталітаризм — це політичний спосіб організації влади над суспільством і особою з всеосяжним контролем над ними, підпорядкуванням усієї політичної системи колективній меті та офіційній ідеології. За другим визначенням „тоталітарний режим — це державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна особистість (особиста диктатура) з повним (тоталітарним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства. Тоталітаризм — найвитонченіша форма авторитаризму” [1, с. 12]. Зразки тоталітарних режимів: влада Б. Муссоліні в Італії, А. Гітлера в Німеччині, Й. Сталіна в СРСР, Мао Цзедуну в Китаї, Ф. Кастро на Кубі, Пол Пота в Кампучії [2, с. 141].

Одним з різновидів тоталітарного режиму є **фашизм** — ідейно-політична течія, що сформувалася 1919 року на основі категоріального поєднання концепту нації як вищої та вічної реальності і догматичного принципу соціальної справедливості [3, с. 687]. Цей екстремістський політичний рух ґрунтувався на корпоративній єдності нації на засадах спільності крові, раси, гарантом якої має бути держава. Режим Б. Муссоліні прагнув відродити велич Римської імперії, сформувати ментальні підвалини нових імперських амбіцій, встановити тверду державну владу, яка організувала б усе суспільство для здійснення історичної мети — національного відродження. Опорою фашизму є державна партія, яка наділяє уряд необмеженою владою.

Іншим різновидом тоталітарного режиму є **націонал-соціалізм, нацизм**, що виник у Німеччині. Центральне місце в його концепції відводиться нації, національній і расовій зверхності. Ці ідеї викладені в

книзі „Mein Kampf” А. Гітлера. Прийшовши до влади 1933 року, фашисти застосували жорстокі форми насильства до політичних противників. Вони розв’язали Другу світову війну, в ході якої широко практикували геноцид щодо євреїв, слов’ян та інших „неарійських народів”.

Ще один різновид тоталітарного режиму — **військово-бюрократичний комуністичний режим**, для якого характерні: єдина партія на чолі з харизматичним вождем; офіційна ідеологія; монополія держави на засоби масової інформації; мілітаризація суспільства; особлива система насильства й терору; жорстко централізована система управління економікою. Це, зокрема, радянський режим за часів Й. Сталіна, режим Мао Цзедуну в Китаї, Пол Пота в Кампучії.

Свого часу розгорнулася дискусія, яку не завершено й нині, про тотожність тоталітарних режимів Італії, Німеччини та СРСР. Серед низки монографічних досліджень з цієї тематики привертає увагу книга А. Буллока „Гітлер і Сталін: Життя і влада. Порівняльний життєпис” [4]. У ній паралельно розглядається життя А. Гітлера і Й. Сталіна на тлі світових подій. Висновок: обидві тоталітарні системи мали багато спільного, хоча їм і судилося зійтися у смертельному двобої.

Ф. Фюре у праці „Минуле однієї ілюзії” стверджує, що більшовизм і фашизм боролися одне проти одного, хоча й народилися в однакових умовах — були породженням „однієї історії”. Автор зауважує, що більшовизм і фашизм як суто політичні пристрасті набули свого втілення в неординарних особах. Якщо виключити з історії особу В. Леніна, то не було б і Жовтня 1917 року. Якби не було Б. Муссоліні, то повосення Італія пішла б іншим курсом. Те ж можна сказати й про Й. Сталіна, без якого не було б „соціалізму в одній окремо взятій країні”, а отже й сталінізму [5]. У. Нольтке вважає, що комунізм і нацизм як політичні течії відрізняються тільки в нюансах [6, с. 185].

У липні 2009 року комітет Парламентської асамблеї ОБСЄ з питань демократії схвалив резолюцію, в якій урівноважуються нацизм і сталінізм [7].

Та всеж правда полягає в тому, що завдання, які поставали перед державами, методи їх реалізації були різними, неоднаковими відтак були й ідеології. У О. Зінов'єва читаємо: „Хоч би як прагнули антикомуністи ототожнити комунізм з націонал-соціалізмом гітлерівської Німеччини, світ поставився до цього без особливого захоплення. Надто вже брутальною тут є фальсифікація реальної історії” [8, с. 12].

Фашистські режими Італії і Німеччини виходили з необхідності реформувати й, зрештою, зміцнити владу монополістичної буржуазії, яка їх підтримувала. Нацизм прийшов до влади завдяки підтримці монополістичного капіталу, головною ж його соціальною базою була дрібна буржуазія. Фашистська ідеологія ґрунтувалася на спотвореній інтерпретації філософії життя, зокрема на ніцшеанській ідеї надлюдини, поставленій на службу расизму й геноциду, культові привілейованої

нації. Цими засадничими принципами визначалась як внутрішня політика (соціальна демагогія, масові репресії, концентраційні табори), так і зовнішня (знищення й обернення в рабство всього людства заради процвітання однієї нації). А. Гітлер вважав: „...боротьба за світове панування відбувається між двома націями – між німцями і євреями. Все інше – омана зору” [9].

В СРСР ставилося завдання утвердити суспільний лад на основі ліквідації приватної власності на засоби виробництва і звільнення трудящих від гніту капіталу. Провідними принципами були рівність, колективізм, соціальна справедливість, інтернаціоналізм. Ними визначалась і внутрішня політика (побудова безкласового суспільства, ліквідація різниці між містом і селом, розумовою та фізичною працею), і політика зовнішня (перемога світової революції). В країні було реалізовано план індустріалізації, високого рівня досягли наука, освіта, культура, задовольнялись елементарні життєві потреби більшості людей. СРСР зробив вирішальний вклад у перемогу над фашизмом. При цьому ніхто не заперечує, що протягом тривалого часу в країні застосовувалися репресії брутального характеру.

Необхідно диференційовано підходити до характеристики тоталітарного суспільного ладу в СРСР протягом усього його існування. Звичайно, час воєнного комунізму, увесь сталінський період можна вважати тоталітарним. Період, коли при владі був М. Хрущов, радше можна визначити як посттоталітарний, який пізніше сформувався як авторитарний режим. Як стверджував Р. Андерсон, „напівприлюдне засудження Хрущовим репресій проти його соратників-комуністів стало кульмінаційним пунктом процесу демонтажу поліційної держави в державі, який розпочався 1953 року...” Він також зауважував, що „погляд на радянське суспільство як на тоталітарне викликає надмірну готовність принести в жертву чимало його досягнень” [10, с. 110]. А. Буллок писав: „Ані у Гітлера, ані у Сталіна не було наступника. Але кожен залишив по собі спадщину: один — спадщину поразки, інший — спадщину перемоги, що, разом узяте, важким тягарем лягло на плечі Європи в наступному десятилітті” [4, с. 660].

Авторитарний режим — „державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна особиста диктатура” [1, с. 15]. Як правило, він виникає тоді, коли на порядок денний висуваються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни. За таких умов політичні права і свободи громадян, діяльність громадсько-політичних об'єднань та опозиції обмежуються. Законодавча влада фактично підлягає виконавчій, зосередженій в руках глави держави. Поєднуються централізовано-планові та ринкові засади в розвитку економіки. За авторитаризму владна еліта зазвичай неоднорідна й спирається на політичні сили, зацікавлені в збереженні чинної влади.

Авторитарний режим має ознаки, властиві лише йому: носієм влади є одна особа чи група осіб; режим спирається на силу і при необхідності може її продемонструвати; монополізує владу й політику, опозиція існує умовно; авторитаризм обмежено втручається в економіку; кадри призначаються згори, при цьому переважають особисті симпатії й відданість вождеві. Авторитаризм є перехідним режимом від тоталітаризму до демократії й дечим відрізняється від нього. По-перше, більш визначеною є мета перебудови суспільного ладу. По-друге, залишається прагнення хоча б формально зберегти демократичні атрибути влади — парламент, партії, опозицію. По-третє, всіма повноваженнями наділяється держава як надкласовий верховний арбітр. Нарешті, практикується тактика вибіркового терору, скерованого на залякування опозиції.

„Зрештою, авторитарні і особливо тоталітарні режими приречені на те, щоб переходити зі стану застою до гострих криз, від останніх до виправлення політичної і економічної стратегії, потім знову до застою. Цей цикл з трьох ланок переривається тільки розпадом тоталітарного або авторитарного режиму і налагодженням більш ефективної організації влади, тобто демократії” [2, с. 222]. Як приклад, можна навести деякі ключові епізоди з історії СРСР після Другої світової війни, коли для того, щоб вижити, владні структури мали коригувати політичну й економічну практику – відмова від репресій стосовно еліти та від тотального пограбування населення, особливо сільського, стала можливою тільки після смерті Й. Сталіна. Для припинення некомпетентних експериментів М. Хрущова потрібно було усунути його з вищої посади в державі шляхом змови. Спроби подолати застій почалися тільки після смерті Л. Брежнєва.

На сучасному етапі утвердження авторитарних режимів спостерігаємо в деяких країнах на пострадянському просторі, зокрема в Росії, Білорусі, центральноазійських державах.

Визначальними ознаками **демократичного режиму** є визнання за всіма громадянами права на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їх діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права та здійснення його у процесі виборів, референдумів тощо.

На противагу тоталітаризму й авторитаризму, демократичний режим — це державно-політичний устрій, управлінські функції в якому виходять з визнання народу джерелом влади [1, с. 9]. Функціонує багатопартійна система, а також офіційна опозиція, яка конкурує з політичними суперниками, а відтак сприяє вирішенню нагальних соціально-економічних проблем. Адже найцінніше в демократії — це можливість вільної конкуренції, зіставлення різних поглядів і програм.

Специфічного обґрунтування концепція представницької демократії набула в теорії елітарної демократії, за висловом Й. Шумпетера —

„теорії лідерів, що змагаються” [2, с. 203]. Згідно з нею, політична влада належить не всьому народові, а його меншості — політичній еліті, яка править формально від імені народу, не здатного, на думку прихильників цієї теорії, до управління. Будь-яке управління передбачає поділ на тих, хто керує, і тих, ким керують, тобто владарювання небагатьох над багатьма. Водночас маси повинні мати право періодичного, переважно електорального, контролю за складом політичної влади.

Політична система демократичного режиму характеризується чіткою визначеністю функцій законодавчої, виконавчої і судової влади. Парламенту належить виняткове право видавати загальнодержавні закони; виконавчій владі — законодавчої, бюджетної, кадрової ініціативи; суду — право визначати відповідність законів конституції. Вибори лідерів на всіх рівнях здійснюються лише на альтернативних засадах. І що найважливіше: ефективно діє механізм контролю електорату над владними структурами.

У реальному житті демократичні режими не бувають однотипними. Так, відомі ліберально-демократичні режими, роль держави в яких зводиться до захисту прав, свобод, власності громадян; консервативні, які спираються не стільки на конституцію, скільки на політичні традиції; охлократичні, в основі яких — влада натовпу, мітингової демократії.

Демократичний режим — необхідна передумова формування правової держави як системи органів та інститутів, що забезпечують нормальне функціонування громадянського суспільства.

Політична історія свідчить: домінантною течією розвитку цивілізації є поступова демократизація суспільного життя. Цей процес відбувається суперечливо, але все ж у напрямі від тоталітаризму через авторитаризм до демократії, до становлення правової держави й громадянського суспільства.

С. Гантінгтон в книзі „Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ сторіччя” визначає таку періодизацію: перше піднесення „хвилі” — 1828 — 1926 роки, перший спад — 1922 — 1942 роки, друге піднесення — 1943 — 1962 роки, другий спад — 1958 — 1975 роки, початок третього піднесення 1974 — 1980 роки [2, с. 223]. До цієї періодизації логічно визначити: третій спад 1980 — 1990 роки, початок четвертого піднесення — 1990 роки.

Зазначимо, що демократія — це не тільки вільні вибори й верховенство народу, не тільки плюралізм політичних інтересів, а й жорстка система державної субординації з чітким розподілом повноважень, яких дотримуються не лише завдяки декретам і постановам, а й через силові структури вищих органів, які обираються й підтримуються народом. На цих принципах будуються усі демократичні держави. Сучасні демократії, засновані на цінностях лібералізму, доповнюють ці принципи принципом пріоритету прав людини над правами держави, поваги до права меншості мати свою думку та захищати її, верховенства закону, поділу функцій гілок влади тощо.

Щоб розібратися в різних демократичних теоріях, слід визначити критерії, за якими їх можна класифікувати. Одним із них є визнання народу джерелом і верховним контролером влади.

А. Лінкольн стверджував, що демократія — це влада народу, влада, яку здійснює народ, влада в інтересах народу [11, с. 80]. Іншу грань демократії відзначав В. Черчилль: „Демократія – це найгірша форма правління, якщо не брати до уваги всі інші” [2, с. 209].

Історія переконує, що демократія є благом лише тоді, коли відповідає політичній культурі і менталітету народу. Найпершою умовою демократичності суспільства є відповідна налаштованість громадян, відповідний рівень освіти, громадянської культури. Демократія — це духовний стан людей, характер їх уявлень про себе, про свої права, можливості й обов'язки.

Як зазначають політичні антропологи, людина не завжди готова до демократії, бо вона — істота суперечлива, ризикована й небезпечна, легко піддається зовнішньому впливу, маніпулюванню й лише частково розумна. У цьому контексті народам, яким властиві демократичні орієнтації, демократичний менталітет, які готові до індивідуальної свободи й відповідальності, демократія справді створює найкращі можливості для індивідуального й суспільного розвитку, реалізації гуманістичних цінностей. Демократія неприйнятна в екстремальних обставинах — у періоди війн, гострих кризових ситуацій. Перехід до демократії потребує тривалого часу.

Чи може бути народовладдя реальністю?

Демократія як народовладдя насправді є утопією. Проте вона зберігає важливе нормативне значення як орієнтир, визначає мету суспільно-політичного розвитку суспільства. Реальна демократія в кращому випадку є владою більшості над меншістю, в гіршому — володарювання добре організованої меншості, що спирається на економічну та інформаційну владу й соціальні привілеї, над більшістю за формальної згоди останньої.

Одна з найпопулярніших дефініцій у світовій політології сучасної демократії – поліархія [2, с. 210]. Це правління багатьох, але не всіх. Це не система влади, яка втілює в собі демократичні ідеали у всій їх повноті, але правління, що достатньою мірою наближається до них. Виокремлюють такі інституціональні принципи поліархічного режиму: правління більшості і повага прав меншості; політична і правова рівність громадян; легітимізація влади; представницький її характер і виборність.

Нині в Україні, як і в грудні 1991 року, коли було підтримано Акт проголошення незалежності, тривога людей, суспільства загалом щодо шляхів демократичного розвитку не зменшилася. Спроби виправдати допущені помилки і кризову ситуацію тяжкою спадщиною і труднощами перехідного періоду громадяни вже не сприймають.

Демократія має утверджуватися через гідні дії і вчинки. О. Крюков: „Для сучасної політичної ситуації в Україні характерні такі явища, як криза державності, всього політичного управління, криза національної ідентичності (моноетнічна модель політичного управління, на нашу думку, помилкова), і – як наслідок перших двох криз – очевидна нездатність української політико-управлінської еліти створити ефективну модель політичного управління” [12].

Аналіз сучасного стану громадянського суспільства в Україні свідчить про ймовірність кількох сценаріїв його розвитку.

1. Згортання громадянського суспільства й реставрація в тому чи іншому вигляді тоталітарного режиму.

2. Консервація на тривалий час наявного стану речей і, відповідно, авторитарних методів управління.

3. Еволюційний розвиток і зміцнення громадянського суспільства. Останній сценарій найбільш вірогідний.

Утвердження громадянського суспільства в країнах, що стали на шлях демократичного розвитку, справа не проста й тривала. Дж. Кін зазначав, що „народження й відродження громадянського суспільства завжди пов'язане з небезпеками. Воно дарує свободу деспотам і демократам в однаковій мірі... Незріле громадянське суспільство може перетворитись на поле битви, на якому, завдяки правам і свободам, лисиці насолоджуються свободою полювання на курей” [13, с. 51].

Еволюційний шлях розвитку громадянського суспільства в Україні передбачає використання наявних передумов, свого роду ресурсів, які сприяють його утвердженню. Йдеться передусім про Конституцію, яка законодавчо закріпила права і свободи кожного громадянина України. Відповідна Стаття Розділу I Конституції проголошує: „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. І далі: „Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [14, с. 5]. „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” — таку назву має Розділ II Конституції. У Статті 47 цього Розділу визначено найважливіші конституційні права і свободи громадян [14, с. 13 – 34]. Серед них право на вільний розвиток особистості, право на життя, на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Важливе значення мають також конституційні норми стосовно власності, трудової і підприємницької діяльності, соціального забезпечення, охорони здоров'я, виховання, освіти, релігійної сфери та сім'ї. Та все ж треба мати на увазі суттєвий розрив між офіційно задекларованими правами та реальним

порядком їх здійснення. Художник І. Марчук: „Мені смішно, коли наші політики хваляться так званою демократією. Вони ж не знають, що таке справжня демократія. Президент, міністри, депутати – ніхто не знає! А демократія – це, насамперед, порядок – закони працюють, і кожна людина знає, що вона захищена. Я жив дванадцять років у демократичних країнах. Пив пиво якимось з товаришем у нью-йоркському парку, знаючи, що порушую закон. І кажу: „Володю, ти дивись направо, а я буду наліво, щоб раптом поліцейський не йшов. Так дивилися ми по сторонах, а поліцейський виріс прямо перед нами. Ось це демократія” [15].

Наступним ресурсом, що сприяє еволюційному становленню громадянського суспільства в Україні, є набутий населенням за роки незалежності досвід громадянської самодіяльності, активного вираження й захисту своїх інтересів.

Нині в Україні відбувається активний процес формування основних структур громадянського суспільства.

Головна функція політичних партій, що безпосередньо стосується громадянського суспільства, полягає в артикуляції інтересів різних соціальних прошарків населення. Далі йдуть групи інтересів. До них належать об'єднання підприємців, професійні спілки, товариства споживачів, благодійні товариства. У міру створення інфраструктури ринку з'являються відповідні бізнесові спілки й асоціації. До цього слід додати „третій сектор” — неформальні, неурядові, некомерційні організації.

Новим соціальним інститутом для України є місцеві органи самоврядування. Згідно з правовими актами, важливими ознаками будь-якого органу місцевого самоврядування є його правова, організаційна та фінансова автономія. Відповідно до Закону України про місцеве самоврядування, це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи жителів кількох сіл, селища і міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Значення місцевого самоврядування полягає в тому, що воно забезпечує оптимальне поєднання загальнодержавних інтересів та інтересів кожної місцевої спільноти й виконує функцію впливового інституту громадянського суспільства [16]. Оцінюючи діяльність органів місцевого самоврядування, можна говорити, що у них є достатній потенціал, який дозволяє громадянам брати участь у процесі ухвалення політичних рішень стосовно життєво важливих питань і здійснювати контроль за їх реалізацією. Проте й досі їх вплив на політичній арені незначний. „Нерідко тут утвердились або безвладдя, або самоуправство місцевих князьків” [17].

Подальший розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні залежить від розв'язання низки непростих проблем.

Одна з них — удосконалення відносин між державою і суспільством, владою і громадянами. За роки незалежності в Україні не вдалося створити

ситуацію, за якої більшість її громадян почувалися б активними суб'єктами політики, а не її пасивними об'єктами. Громадянське суспільство поки що не заявило про себе як центр ваги, з яким мусили б рахуватися владні структури.

Влада — одна з фундаментальних засад суспільства. Вона існує скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, у виробничих колективах, різних організаціях і закладах, у державі. Влада — це здатність системи забезпечити виконання її елементами прийнятих зобов'язань, спрямованих на реалізацію колективних цілей. „Влада може бути визначена як реалізація намічених цілей” [3, с. 87].

Політична влада — це здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку громадян та об'єднань за допомогою різних засобів — волі, авторитету, права, насильства. Суть її визначають її функції: формування політичної системи суспільства, управління справами суспільства й держави, створення відповідного типу правління, режиму і, зрештою, державно-політичного ладу.

Політична влада ширша за змістом, ніж влада державна, оскільки відносно самостійне значення мають стосунки влади з громадськими об'єднаннями, політичними партіями, громадянами, зокрема під час виборів, інших масових акцій. Важливим компонентом політичної влади є культура влади — форма соціальних відносин, які полягають в обмеженні примусу й переході до застосування в управлінні авторитету і традицій. Культура влади базується на законі та авторитеті громадян, на правовій ідеї.

XXI століття знаменувало перехід усіх європейських держав до практичної реалізації ідеї поділу влади відповідно до власних можливостей, політичних цілей та історичних традицій. Поділ влади — провідний механізм функціонування всіх видів політичної і неполітичної влади, характерна для демократичної держави система функціонування влади, згідно з якою законодавча, виконавча й судова влада здійснюються різними людьми. Тільки узгодження дій усіх трьох гілок влади може забезпечити функціонування і стабільний розвиток держави. Принцип розподілу функцій влади невіддільний від визнання єдності державної влади, джерелом якої є народ.

Термін „опозиція” політична наука, як відомо, визначає як протидію, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії. Опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства й правової держави. У політичній практиці й науці визначаються різні види і форми політичної опозиції: стосовно системи влади — лояльні і нелояльні; за місцем дії — парламентські й непарламентські; за способом дії — системні та ситуаційно орієнтовані.

Цивілізована опозиція — це коли суперечності між більшістю і меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної і правової системи. В

класичному розумінні цивілізована опозиція — це коли не тільки партія, що перемогла, визнає законність і справедливість правил гри, а й партія переможена також, хоча саме їй це визнання дається нелегко. Зауважимо: переможена партія виходить з того, що в ході суперництва зіткнулися не сили Добра і Зла, а лише земні інтереси, кожен з яких законний, і що благополуччя однієї сторони не досягається за рахунок кривдження іншої. Зрештою, політичні перемоги й поразки не є остаточними: слід потерпіти до наступних виборів.

Коли ж політична боротьба сприймається як зіткнення Добра і Зла, коли партія-переможниця прагне ропочати національну історію з „чистого аркуша”, „переграти” її, а переможені чекають свого часу, аби повернути рух історії у зворотному напрямі, то така протидія, така опозиція не може вважатися конструктивною. „Громадяни режимів, що демократизуються, мають думати інакше про природу політичної гри і влади, переходити від жорсткої політики „хто кого” до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення в політику” [18, с. 172].

Отже конструктивна опозиція має бути альтернативною, а не антагоністичною політиці, стратегії й тактиці панівної владної еліти.

Діяльність громадян на підтримку своєї влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні поки що цього не сталося. Штучно створено унікальну спекулятивну й кримінальну буржуазію, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення. За кордон вивозяться сировина й матеріали, там же розміщується набутий на обкраданні народу капітал. „Багато хто навіть з освічених людей погано розуміє, що бути багатою людиною в бідній країні соромно й аморально, що особисте благо невід’ємне від блага Вітчизни” [12].

Кримінальна й напівкримінальна буржуазія рветься (і не безуспішно) до влади і діє за принципом: влада — як горілка. Її або немає, або ж коли вона є, то її не вистачає. Люди працьовиті, енергійні, високої культури й інтелекту, які переймаються честю і благом країни, залишилися без правової підтримки й належної винагороди за сумлінну працю. Це катастрофічно знижує довіру громадян до влади.

Головним ресурсом демократичної влади є не нагромадження речей, грошей, земель, а високорозвинене матеріальне й духовне виробництво. Адже зрозуміло, що доки держава не забезпечить себе надійним економічним базисом, доти будь-які сподівання на здійснення сильної, авторитетної внутрішньої і зовнішньої політики залишатимуться утопічними.

Ще одна проблема — формування ефективних соціальних відносин, які б забезпечували економічну свободу особистості й формування потужного середнього класу.

Соціальна структура українського суспільства характеризується нині наявністю п’яти соціальних прошарків: верхній, представлений олігархами (реальний владний прошарок, який виступає, або мав би виступати, в

ролі основного суб'єкта економічних перетворень); середній (середні підприємці, менеджери середніх і невеликих підприємств, середня ланка владних структур, найбільш кваліфіковані інженерно-технічні працівники – цей прошарок є або може бути соціальним підґрунтям політичних і економічних перетворень); базовий (охоплює дві третини суспільства, має середній професійно-кваліфікаційний потенціал і відносно обмежені трудові можливості); нижній (переважно люди літнього віку, а також ті, що не мають професії і виконують роботу, яка не потребує певної кваліфікації). І, нарешті, „соціальне дно” (напівкримінальні елементи тощо).

Зародковий стан, у якому перебуває середній прошарок, боротьба за виживання найчисленнішого базового прошарку, який найближчим часом не може розширити межі середнього класу, залишає відкритою проблему формування масової соціальної бази демократії і громадянського суспільства в країні. В умовах зростання зубожіння, наявного й прихованого безробіття, незадовільної оплати праці, низьких пенсій, кризи системи охорони здоров'я, корупції практично в усіх сферах соціальний захист населення, обстоювання його соціальних прав є центральною проблемою становлення громадянського суспільства.

На сучасному етапі нагальною потребою є сильна демократична влада. Вона має ґрунтуватися на довірі народу, його активній участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри, поряд з багатьма іншими передумовами, вирішальними є етично вмотивовані дії владних структур, лідерів держави, політичної еліти. Остаточний вихід з глибокої економічної кризи, у якій і досі перебуває країна, можливий лише на шляху поглиблення демократії, активного використання матеріального та інтелектуального потенціалу країни. Для цього народ як суверен всієї влади в державі повинен мати організаційні структури для реалізації своєї владної волі. Розвинена партійна система, сучасні форми безпосередньої і представницької демократії та опозиції — вирішальні передумови незворотності демократичного процесу.

Нині гостро постає питання, чи буде Україна у найближчі роки розвиватися шляхом якісних модернізаційних змін, суспільної відмови від механічного нагромадження багатства, від суто кількісного зростання на користь інтенсивного розвитку за рахунок зміни якості, впровадження інноваційних технологій. Лише в цьому випадку країна розвиватиметься як цілісність, у ній можна буде нормально жити не тільки групі „обраних”, але й „пересічним” громадянам [19].

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства актуальним є формування дієвого політичного класу, покликаного виконувати дві функції: перша з них — управління суспільством і державою; друга — відтворення системи цінностей, які б об'єднували учасників політичного процесу.

Зрештою, виходимо з того, що політичний клас є вищим соціальним прошарком, який володіє атрибутами впливу, зосередивши у своїх руках

реальну владу, або прагне до неї в основних (ідеологічній, політичній, економічній, зовнішньополітичній) сферах життєдіяльності держави. Це депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична й військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні журналісти, політтехнологи.

Перед політичним класом України постає завдання дати відповідь на сучасні виклики. По-перше, якою має бути консолідуюча ідеологія; по-друге, якими мають бути заходи для становлення ефективно діючих владних структур; по-третє, яким чином в умовах світової фінансової та економічної кризи вийти на інноваційну модель розвитку економіки; і, нарешті, як визначити оптимальну зовнішню політичну стратегію держави.

Справжній політичний клас в Україні ще тільки формується. Змін на краще можна чекати лише за умови становлення двох-трьох потужних політичних партій, у змаганні яких за владу за досконалої виборчої системи, якої нині не маємо, з'явиться справжня правляча еліта, політичний клас, який відзначається високим професійним і моральним рівнем, має стратегічні цілі й волю для їх здійснення. І від того, якими темпами йтиме цей процес, яким цінностям його учасники віддадуть перевагу, залежатиме майбутнє країни. Управлінська еліта, якщо вона прагне відігравати роль політичного класу, має опанувати демократичну політичну культуру й водночас нести правову і моральну відповідальність за стан справ у державі.

Особлива роль у діяльності політичного класу належить політичному лідеру. Ним має бути глава держави. Сутність лідерства — стратегічне бачення, здатність запропонувати нації перспективний науково обґрунтований курс розвитку, спрямований на забезпечення національних інтересів і добробуту народу.

Як свідчать соціологічні дослідження, громадяни України бажають бачити на посаді Президента країни визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, професійного політика, який, очоливши державу, впевнено завершить економічні реформи, рішуче поведе боротьбу з бідністю, безробіттям, викоринить злочинність, корупцію, клановість, забезпечить зростання добробуту громадян. Зусилля владної еліти мають спрямовуватися на формування в країні єдиної політичної нації, високорозвиненого громадянського суспільства й набуття європейських цінностей, входження нашої держави у європейські та євроатлантичні структури.

Література:

1. Див.: **Громыко А. Л.** Политические режимы. – М.: Об-во „Знание” Российской Федерации, 1994.
2. Див.: Политология: учеб. / А. Ю. Мельвиль (и др.). – М.: Московский государственный институт международных отношений, МИД России. Изд-во Проспект, 2008.
3. Див.: Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004.
4. **Буллок А.** Гитлер и Сталин: Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание. В 2-х т. Пер. с англ. – Смоленск: Русич, 1998. – Т. 1. – С. 9.
5. Цит. за: Комунізм і фашизм: як народжуються диктатури // Україна, Європа, Світ. – 1995. – 15 – 22 березня.
6. Див.: Не близнецы, но братья: Слова немецких историков о нацизме и коммунизме // Новый мир. – 1994. – №2. – С. 185.
7. Див.: **Лозунько С.** Европейский склероз: без Победы и без совести // 2000. – 2009. – 10 июля.
8. **Зінов'єв О.** Поскомуністична доба // Політична думка. – 1994. – №2.
9. Цит. за: **Богомолов Ю.** Я спросил у Гитлера... Два социализма – национальный и интернациональный // Известия. – 1996. – 26 марта.
10. **Андерсон Р. Д.** Тоталитаризм: концепт или идеология // Полис. – 1993. – №3.
11. Див.: **Лінкольн А.** Геттісбургська промова // Невичерпність демократії. – К., 1994.
12. **Крюков А.** Эффективное политическое управление и качественная элита: фантастика или реальность? // Зеркало недели. – 2009. – 30 апреля.
13. **Кін Дж.** Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. – К., 2000.
14. Конституція України. – К.: Парламентське вид-во, 2006.
15. Иван Марчук. От первого лица // Новая газета. – 2009. – 18 июня.
16. Див.: Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” // Голос України. – 1997. – 12 червня.
17. **Петров П.** Демократия как система коллективной безопасности // 2000. – 2009. – 29 мая.
18. Цит. за: **Клямкин И.** Политико-государственная трансформация России // Политическое и экономическое преобразование в России и Украине. – М., 2003.
19. Див.: **Грабовский Ю.** Украина today: время успешно завершить буржуазную революцию // День. – 2000. – 8 июля.